

Germà Colón Domènech (Basel / Barcelona)

Coromines i l'estudi del català

1 Una obra grandiosa

Quan fem una ullada al que Joan Coromines ha produït en el camp de la lexicografia catalana, romanem sorpresos i aclaparats davant una producció ingent.¹ Joan Coromines és admirable com a autor dels dos diccionaris etimològics, castellà i català, puix que no es poden separar en la doctrina, com l'autor tampoc no els separava. La realització del *Diccionari crític i complementari de la llengua catalana* [= *DECat*]² és tota una gesta. Si dediquem un parell d'hores a llegir-lo, obrint-lo per qualsevol lloc, romanem esborronats, davant aquella allau de dades filològiques, de comparacions amb altres idiomes, romànics, germànics i de més llunyans. ¿Com és possible que un home gairebé en solitari hagi pogut dur a terme una tasca semblant? Diu l'autor el 1979 en el prefaci del *DECat*: «Aquesta és l'obra de tota una vida. Des de 1922, data de les primeres notes preses amb aquest objecte, no he parat mai de dedicar-m'hi en forma creixent». És realment admirable la mostra de treball i de voluntat ferrenya esmerçades en una tasca que Coromines considerava igualment científica i patriòtica. Calia dotar el català d'un instrument igual o superior al de les altres llengües de cultura. I a fe que ha reeixit en la comesa! Avui no es pot donar un pas en etimologia romànica, i no diguem en filologia hispànica, sense tenir ben en compte l'aportació extraordinària fornida per Joan Coromines. Abans es prescindia alegrement, en els estudis romànics, de les dades hispàniques. Sovint hom s'ocupava del francès i llançava una ràpida ullada a l'italià; i punt. Són poques les excepcions a aquest *modus operandi* en les "Dissertationen" de fa 60 o 70 anys. Des de l'aparició dels diccionaris de Coromines es compta, i molt, amb les dades catalanes i hispàniques.

1 El mes d'abril de l'any 2005, amb motiu del centenari de la naixença de Joan Coromines, vaig pronunciar una conferència en el cicle organitzat per l'Institut d'Estudis Catalans. Agraïxo al Sr. Joan Martí i Castell, president de la Secció Filològica de l'Institut, que m'hagi permès de reproduir ací alguns dels aspectes exposats aleshores.

2 Barcelona: Curial / La Caixa, 1980–2001, 10 volums.

Sense el *DECat* és impossible avui d'emprendre qualsevol estudi d'etimologia catalana o d'etimologia romànica. Aquest diccionari, a part del seu caire etimològic, adueix força contribucions d'aspectes històrico-lingüístics i dialectològics, sobre els quals després tornarem.

A més dels dos grans diccionaris, Joan Coromines també és l'autor de l'*Onomasticon Cataloniae* i del diccionari etimològic de l'aranès.

Ja en el *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (1954–1957) [=DCEC] i en el *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* (1980–1991) [=DECH] Coromines s'havia ocupat intensament del català, però és el 1980 quan comença a publicar el seu *DECat*, obra duta a terme quasi en solitari; el nou diccionari és el 'pendant' del *DECH* al qual supera en aspectes de documentació i de coneixements dialectològics. Són nou gruixuts volums i un desè d'índexs. Els índexs, que faciliten moltíssim la consulta de l'obra, són veritablement impagables, deguts a Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas. El *DECat* és un treball imprescindible, de consulta obligada, no solament per als catalanòfils sinó també per als romanistes, siguin italianistes, hispanistes o de qualsevol especialitat de la Romània; i això tant si hom està d'acord amb l'autor com en oberta discrepància. No crec que hi hagi un sol article que no mostri una mancança o altra, però mai no deixa d'aportar algun ensenyament útil.

El diccionari etimològic català fou acollit amb molt d'entusiasme a Catalunya i ha resultat un 'best seller', a causa del fet que en general la gent desconeixia la seva naturalesa etimològica i filològica, i creia que era un 'complement' del normatiu *Diccionari General* de Pompeu Fabra. Encara avui el repertori de Coromines a Catalunya és intocable. Però cal confessar que presenta deficiències de fons i de forma que, en jutjar-lo a poc a poc, caldrà també mostrar, tot i que al costat de defectes hi ha moltes, moltíssimes coses excel·lents.³

3 Així W. von Wartburg hi censura manta explicació gal·loromànica en «Remarques sur les mots français dans le Dictionnaire de M. Coromines», *RLiR* XXIII (1959), pp. 207–260. Carme Barceló ha dit alt i fort el que pensa del tractament dels arabismes (*Al-Qan-tara* XI [1990], pp. 555–557). En el llibre-homenatge que va coordinar Joan Solà, *L'obra de Joan Coromines*, Sabadell: Caixa de Sabadell, 1999, hi ha, al costat de lloances merescudes, certes crítiques bastant rigoroses de Xavier Renedo, Carme Barceló i Jürgen Untermann a aspectes poc clars de la seva obra. Georges Straka, «Consultant el *DECat*», dins *Estudis de llengua i literatures catalanes* X (1985), pp. 5–19, va ser molt sever amb algunes dèries de Coromines, sobretot amb la del suposat "sorotàptic". Vegeu també el meu llibre *Para la historia del léxico español*, Madrid: Arco/Libros, 2002. Tot això al costat dels elogis de rigor.

Obra d'un sol home, allà no s'ha despul·lat cap text per complet, sia literari sia col·lecció documental o monografia dialectològica, i hi manquen moltes obres, algunes fonamentals; sense anar més lluny la imprescindible *Biblioteca Catalana* editada per Ramon Miquel i Planas, potser deixada de banda per motius polítics. Només l'obra de Pere Coromines, pare de l'autor, ha gaudit del privilegi d'ésser despul·lada abundantment (és un senyal de pietat filial que no es pot criticar, encara que sovint fa estrany col·locar aquesta obra paterna a l'altura de la de Ramon Llull, Ausiàs March o Jacint Verdaguer). Tampoc no s'han tingut en compte els atles lingüístics hispànics (ALEA; ALCan, ALEANAR) i no hispànics (AIS, Atlas de la Gascogne, ben poc el ALF); de catalans no en teníem cap de fiable, fins ara que s'ha començat a publicar l'ALDC de Joan Veny i Lídia Pons (n'han aparegut 3 volums).

Naturalment l'objectiu de l'autor és trobar l'etimologia dels mots. Quan el vocable en qüestió té un origen clar i indiscutible, l'estudia amb menys deteniment; si, en canvi, és un terme controvertit (vegeu el diferent tractament del parell sinonímic *cornella* i *cucala* 'Krahe'), es posa de manifest l'enorme capacitat de Coromines per relacionar fets pertanyents a diferents sistemes lingüístics. Esmentaré, per exemple, els articles *arna*, *bassetja*, *enterc*, *espurna*, *galleda*, *màscara*, *tancar*, *tremuja*, encara que no sempre estiguem d'acord amb la solució proposada.

2 La disposició

Som davant una gran recollida de vocables catalans. La macroestructura del diccionari comprèn tot el que és llengua literària, antiga i moderna, i també una pila de termes dialectals no aplegats fins ara i que són introduïts mitjançant una creueta. Algun mot, però, hi manca estranyament, com *bany Maria*, *badil* (del molí) o per exemple, entre els cultismes, *biosfera*, *lúdic*.

En la microestructura, després del lema, ve la proposta etimològica, seguida de la data de la primera documentació. Això hauria de ser sempre així, però sovint s'esmenta també l'existència del mot en altres fonts, tot barrejat amb les opinions de l'autor (cf. s.v. *farigola*, *uixier*, etc.), sovint polèmiques. Després arriba el tractament de l'etimologia, generalment ben desenvolupat: existència de documentació antiga o moderna, extensió dialectal, coincidència o discrepància amb altres reflexos del mot en les llengües veïnes, discussió amb els col·legues la majoria de les vegades per mostrar llurs deficiències i la bondat de les pròpies idees: aquest tractament

a voltes és una mica penós (veg., p. ex., s.v. *espurna*, III, p.671a;⁴ s.v. *volp* IX, 383b).⁵ Existeix tota una antologia d'aitals eixides de to.

Segueixen els derivats del mot-lemma i els composts: aquesta és generalment la part més fluixa del diccionari i la que l'autor ha curat menys; hi són nombroses les llistes rònegues, sense data ni estudi d'aquestes formacions (cf. *llumera*);⁶ vaig analitzar monogràficament el cas d'*entresol* en els dos diccionaris, tractat com a simple compost de *sòl*, però un *entresol* és una cosa diferent del *sòl* de terra i té al darrere tota una història lèxica;⁷ vegeu encara, s.v. *raça*, els derivats i composts *racista*, *racisme*, *antiracista*; s.v. *penya*, els derivats *despenyador*, *despenyament*, *despenyar*, sense cap explicació.

Resulta de poc d'interès que en un article qualsevol Coromines afegeix a la fi (quasi sempre sense datar ni precisar-ne la font), l'esment de termes relacionats amb el mot-lemma (cf. *secalina*, s.v. *sègol*), generalment de nissaga grega; així sota *muscle* veiem el derivat *mioma* i *miositis* i els composts *miàlgia*, *miastènia*, *miocardi*, *miocarditis*, *miodinàmia*, *miògraf*, *miolema*, *miologia*, *miotomia*, *mictomia*, *amiotròfia*. Sota *llop* trobem *liceu* o els composts com *licantropia*, *licopodi*, *licoperdàcies*. Sota *peu*, tenim *podòmetre*, *antípoda*, *àpode*, *bipòdia*, *polipodi*, *trípode*. Sota *prim*, elenca *protocol*, *patracol*, *proterozòic*, *proteïna*, *protargol*, *proteisme*, *proteïforme*. Sota *gendre* tenim esmentats *gamopètal*, *gonorrea*, *gonorreic*.⁸ Cal dir que aquests mots tenen també una història que caldria conèixer. Ningú no pensarà que la majoria han vingut directament del grec al català. S'hauria, doncs, de cercar el centre o centres d'irradiació i fixar la data d'entrada

4 «Que filòlegs com Montoliu (BDC, III,70), Moll o Salvoni no s'hi basquegin, no sobta, perquè llur fonètica és baldera. Però que homes com MLübke, Wartburg i Rohlf s'acceptin la idea, a despit de la doble dificultat, ja sorprèn. Per això sembla que ho acceptin forçats, per no saber cosa millor, i com fent el desentès...».

5 «[N]o han impedit Guiter i *AlcM* d'exhibir llur deplorable ignorància en fonètica».

6 Vegeu *llumera* (s.v. *llum*) sense cap referència; cf., però, *DCVB*, s.v. amb un sentit de l'Alguer, i encara *lumeres* a Sant Vicent Ferrer, *Sermons*, III, p. 139 i document de Castelló del 1470 (Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura 49 [1973], p. 73).

7 Vegeu el capítol «Un hispanismo afortunado: francés entresol» al meu llibre *Español y catalán juntos y en contraste*, Barcelona: Ariel 1989, pp. 115–133. Què hi pot haver entre dos sòls? No s'assenyala que solament l'espanyol *suelo* significa també 'pis' (francès «plancher») i doncs l'habitació que és entre dos «suelos» és l'*entresuelo*. Aquest mot passà al francès i a les altres llengües cultes.

8 Si tant comprimeix els articles per posar-ho tot en un lema, es comprèn malament que també caigui en el vici contrari. Així *grec* i *gresca* formen dos articles diferents, i el mateix passa amb *errar* i *enrònia*, etc. Tampoc no s'explica massa que, a part els mots catalans, de tant en tant tracti l'etimologia de mots d'altres llengües; per exemple, després de l'article *escarabat* hi ha tot un apèndix sobre el francès *cafard*, que, etimològicament, no hi té res a veure, amb una proposta d'explicació no gens fonamentada.

en la nostra llengua. Ara bé, aqueix procediment d'enfilars mots savis, Coromines no el segueix sempre, i així, per exemple, fa un article independent per a *halièntic* quan hauria d'anar sota *sal*, puix que aquest mot és un derivat del grec ἅλς emparentat amb el llatí SAL, SALIS. Afegiré que quan tracta de cultismes la part filològica no està gens curada, i vocables que surten al segle XIV i sobretot al XV els sol datar de 1696 al diccionari de Lacavalleria;⁹ per exemple, *sevícia* datat el 1864 a una edició pòstuma de Labèrnia quan ja surt a començament del XV.

3 El *DECat* i el *FEW*

Cal fer remarcar que el *DECat* no es regeix per una concepció fixa, per una estructura clara, segons uns esquemes de treball prèviament establerts, sinó que cada article és plantejat de manera diversa. És el més oposat al saludable rigor del *Französisches Etymologisches Wörterbuch* de Walther von Wartburg, una obra genial a la qual Coromines llança enverinades crítiques (per exemple: «Wartburg, home de caràcter soberg i d'una obstinació fundada en les seves idees de grandesa s'aferra estranyament...», s.v. *virar*, p. 303a [més aviat Coromines sembla autoretratar-s'hi]).

En el *FEW*, els materials, les dades objectives són separats de la discussió etimològica.

Hom ha perdut ací en el *DECat* una bona ocasió d'allunyar de forma radical les dades filològiques objectives de la discussió, tot sovint poc grata, de les opinions dels altres investigadors.

Vull dir ara, per contrast, com s'actuà en el *FEW*, que és un diccionari de francès, de l'occità i del franco-provençal. El punt de partença és diferent, perquè ací els lemes de la macroestructura són els "etyma", siguin llatins, germànics, etc., mentre que Coromines parteix del terme romànc, en el nostre cas el català. Al *FEW* la primera part, els materials ben assenyalats i clarament localitzables i datats, disposats segons un ordre geogràfic, és delimitada de manera clara de l'altra part, que és la discussió i comentari etimològic. Ací, en el comentari, s'explica l'evolució des del mot origen (generalment el terme llatí). A més es posa en relació la família llatina, germànica o àrab estudiada amb les seves equivalències en les llengües de la Romània, hom al·ludeix als manlleus fets per les altres parles romàniques o germàniques i anglosaxones a la paraula francesa o provençal estudiada, es

9 Cf. el meu llibre *De Ramon Llull al Diccionari de Pompeu Fabra*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, pp. 180–181.

justifica quan cal la classificació establerta, es discuteixen les opinions dels altres lingüistes i es dona la bibliografia sobre el tema.

Walther von Wartburg sempre va explicar (i m'ho digué sovint) que aquesta separació absoluta entre els materials i el comentari o discussió era motivada per diverses raons. Primer, perquè tot queda més clar i més net, i, segon, perquè les opinions que ell, Wartburg, exposava sobre cada vocable potser serien renovellades, matisades o impugnades més tard, mentre que la part que comprèn els materials objectius sempre quedaria. Això és, al meu parer, importantíssim i un avantatge damunt els diccionaris de Coromines, on es barreja la dada filològica, l'opinió de l'autor o les seues manies i rampells contra els col·legues que no són de la seua devoció.

4 Continuem amb el *DECat*

Coromines atorga poc de valor a les dades extretes de texts i censura (*passim*) els qui creuen en el testimoni dels documents escrits; ell els maneja al seu albir (vegeu com data el *Llibre del Consolat de Mar* o bé com s'inventa l'existència d'un terme; així *bertol* quan el manuscrit duu *cimbeyl*, s.v. *bertrol*). Constantment comet errades de caràcter filològic a causa d'aquesta descurança dels texts, dels documents escrits (per exemple l'*esmerla*, valencià central per *merla* [que usa Roís de Corella], confosa amb la rapinyaire *esmirle*; el terme turc *murtat*, que significa 'renegat' i que en Muntaner és un 'misatger', Coromines el converteix en un parent de l'italianisme *mortadel-la*, etc.). Solament es fia de les seves enquestes dialectals i del seu judici (vegeu *anar*, nota 9; *aranzel*; *bàlec*; *bòria*, 2,11b.44; *carena*; *espurna*; *vèllor...*; vegeu encara s. v. *pinta*: «Tots s'hi equivoquen»). S'aferra a una opinió i no abaixa veles, encara que hagi estat advertit en crítiques científiques: cf. *bragner*, *brivó*, *bullir*, *esmerla*, *realgar*, *volcà*. L'autor mostra tot sovint rampells de còlera; vegeu l'anglicisme *felipa* 'travessa del ferrocarril' (< anglès *sleepers*) que li dona peu a desfogar-se contra els botiflers i contra els Borbons; *vessar* (9, 209b), que li ve a tomb per criticar la universitat espanyola.

Sovint sembla que l'autor no visqui en la realitat i ignori mots ben populars com *fúrcia* o *fúrsia* 'prostituta barata', mot per al qual proposa una explicació estirada pels cabells: del francès *forvée*, franco-provençal *furcie* o de l'alemany *Furç* 'pet, llufa' i ignora el conegudíssim castellà *furcia* (4.238b).

5 Els encreuaments

Pel que fa al mètode, destaca l'excessiva tendència a explicar certes etimologies mitjançant encreuaments de vocables, mentre que, en la investigació etimològica moderna, hom ha abandonat aqueixa dèria:

melangia 'malenconia' < *melancolia* x *letargia*;
clafert 'molt pla, reblert' < *calefactus* x *caudere*;
govanella 'munyeca' < **munnonella* x *desgovernar*;
sarrompa 'ballaruga' < *rombus* x *surriaca*;
sarumballes 'encenalls' < *borumballes* x *sarandejar*;
sarseguer 'munió' < *seguer* 'rusc' x *sàrcia* 'xarxa' etc.

6 Les obsessions metodològiques.

Un altre aspecte metodològic que cal subratllar és l'abús que l'autor fa de dos conceptes no gaire definits: el *sorotàptic* i el *mossàrab*. Són una mena de "deus ex machina" que arranja les etimologies controvertides o no gaire explícites. Tot d'un plegat que l'explicació d'un terme presenta algun escull, es recorre a aquests conceptes, que no tenen cap base científica. Tant l'un com l'altre són dues ideologies en el sentit de doctrines sense fonament en la realitat, allò que diem malament "entelèquies", l'aparició i propagació de les quals és deguda a interessos socials i polítics, i això s'aplica sobretot al concepte de *mossàrab*.

No és admissible atribuir a un enigmàtic poble sorotàptic (és a dir, poble dels *Urnfelder*) una gran quantitat de mots, quan, en realitat, no sabem res d'aquest poble ni del seu parlar; encara és menys probable que, en cas d'existir, tingués alguna cosa a veure amb la Península Ibèrica. De l'examen seriós dut a terme per diversos lingüistes de les hipòtesis sorotàptiques ha pervingut a resultats negatius. Res no prova que en el segle VIII abans de Crist arribessin ací des de l'Europa central aquests "sorotaptes" suposadament veïns dels balto-eslaus; els arqueòlegs i els historiadors no ens en diuen res. No cal citar massa exemples del diccionari: *barana*, *boç*, *brosta*, *càdec*, *carant*, *llosa*, etc.

Pitjor és per a nosaltres la falàcia del mossàrab. Els mossàrabs són els cristians hispànics que visqueren sota la dominació sarraïna; és un concepte de litúrgia i d'història de l'art; però hom l'ha aplicat abusivament a la llengua i es pretén que els mossàrabs conservessin no solament la fe i el culte

ans també la llengua romànica. Són, doncs, una espècie de numantins de la llatinitat.

I no solament això: hom parla del «mozàrabe peninsular» com d'un fenomen unitari. S'arriba a afirmar que hi degué haver una capa incontaminada, que va mantenir l'herència llatina transmesa pels visigots. Hi hauria hagut una unitat lingüística hispànica, amb la supremacia de la capital Toledo. Els mossàrabs de Lisboa i els de Castella serien germans o almenys cosins germans de parla dels mallorquins i valencians, usuaris aquests del que s'ha convingut dir-ne el “mozàrabe levantino”. Mots com ara *amo*, *contier*, *corder*, *falla*, *orxata*, *primatxer*, *ranc*, *roder*, *sapo*, *tonyina*, *voltor*, *xanguet*, *xoriguer* pertanyen a aquest selecte grup de “mossarabismes”,¹⁰ quan, per exemple, *corder* és un clar aragonesisme degut al comerç de la carn procedent de l'Aragó, o bé *xanguet* és un genovesisme BLANK > *ciang* (perquè aquests peixets formen com una clapa blanca en la mar), i l'*orxata* italiana (de la família d'*orzo* ‘hordi’), etc. L'arbitrarietat arriba a l'extrem en tractar de *panyos* (VI, p. 239*b*), pretès mossarabisme valencià provocat per morisques amigades amb valencians, etc., quan *panyos* surt en obres tan poc meridionals com és l'inventari dels béns del barceloní Felip de Malla¹¹ i ja abans (1396) en un Procés de Corts barceloní, on llegim: «Item es estat ordonat que les galees no porten banderes cendats ne *panyos* de senyal alcu sino del Comtat de Barchinona ço es barres grogues e vermelles solament»¹². També es veu en aquest article la mania accentuada de Coromines de culpabilitzar a tort i a dret el valencià de totes les entrades de castellanismes en la llengua.¹³

De vegades l'atribució al “mossàrab” serveix a molts de pàmpol de vinya per amagar les vergonyes dels castellanismes.¹⁴

Tot això del mossàrab és un invent (més o menys integrista cristià davant dels infidels sarraïns) que parteix de Francisco Javier Simonet *Historia de los mozárabes de España*, Madrid, 1897–1903, invent que ha assolit un èxit notable. Aquests vocables qualificats de mossàrabs han servit a Coromines de calaix de sastre per a qualificar mots que semblen de nissaga llatina però que llur etimologia no resulta clara fonèticament. Coromines fent-

10 Vegeu encara: «...el lèxic del *Procés de les Olives* està carregat d'element mossàrab» (*DE-Cat*, IX, p. 441a.51–52; s.v. *xanguet*).

11 *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 30 [1963–1964], p.594, núm. 14.

12 *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* IV [1911–1912], p. 86, núm. 5.

13 Així mateix en l'article *mosso* s'explica una bona teoria de xicotes i donzelles aragoneses vingudes a servir. Tot són arguments sense cap base.

14 Sovint es recorre a altres suposades procedències. Així *abadejo* o *volia* serien lusismes!

se el portantveus d'aquesta, diguem-ne, doctrina ha donat ales als “blaveros” valencians que rebutgen el caràcter català de llur parla; així pretenen que ja abans del rei Jaume s'hi parlava un idioma mossàrab, que és el valencià modern. No puc pensar ni per un moment que Coromines s'adonés de l'explotació que hom faria de les seves idees. Però aquestes dues dèries, el sorotàptic i el mossàrab, faran envellir el seu diccionari abans d'hora.

Coromines posseeix també una fe cega en la primàcia, en la superioritat, de la llengua catalana sobre totes les altres, sense tenir en compte el que fou la vida política i econòmica del nostre país en els ‘auris’ segles XIV i XV. Per això explica com a catalanismes mots que considera passats a altres idiomes: *amainar*, *enjòlit*, *indi*, *sotsobre*, *vaivé*, etc. estarien en la base del que trobem a Castella o a França. També és pintoresca la idea de Coromines que el murcià *buey de agua* vingui del català, atès que aquesta llengua no coneix una formació així, com la tenen l'andalús o l'occità.¹⁵

Quan l'autor no disposa de documentació per a estintolar les seves afirmacions de superioritat catalana diu que els documents s'han perdut a causa dels tràngols pels quals va passar Catalunya al llarg de la seva història (com si els altres pobles haguessin estat sempre damunt un llit de roses). Així explica, per exemple, *paratge* o *placer* ‘arenas auríferes’, *rumb*, *vogavant* ‘llamàntol’, etc. Quan algú gosa contradir-lo, se sulfura, s'irrita. Escoltem, per exemple, aquesta prosa en parlar del terme nàutic *placer* (mot al meu parer pres del castellà): «Objecte de l'absurda negació de Colon i el seu deixeble Metzeltin, el qual es deshonra científicament posant la seva firma a una cosa coneguda públicament com a mentida» (s.v. *plaza*). Afegiré que Metzeltin dona documentació portuguesa del segle XV i castellana de començament del XVI, mentre que en català el mot surt en diccionaris del XIX, que copien el *DRAE*.¹⁶

7 Altres lleus màcules

No manca en l'obra de Coromines algun plagi, que l'autor amaga amb l'excusà que ja tenia abans aquesta idea, publicada per algun altre i deixada de banda, argumentant que la tenia anotada en ‘una cèdula de 1928’, sens dubte perduda i només retrobada després d'aparèixer una monografia aliena (*enagar*, 3, 311; *penya*, 6, 434a). En aquests lleus robatoris, Coromines

15 Cf. *Para la historia del léxico español*, op. cit. II, pp. 495–500.

16 Michael Metzeltin, «*Placer*, palabra portuguesa de origen incierto», dins *Festschrift für Walther von Wartburg*, Tübingen: Niemeyer, 1968, pp. 519–541.

posseeix una singular mestria (vegeu, per exemple, el tractament d'*anedó* en el diccionari sota *ànec* i després sota *deu* 'font'). I també moltíssimes mostres d'erudició de català antic amb esment de l'edició i pàgina on es troba el mot estudiat són preses, sense dir-ho, de l'Alcover-Moll o d'altres fonts amagades (que jo conec molt bé); és una ingènua erudició barata (cf. *volcà*, *parallamps*, *parençós*, *perdigàs*, etc.). També altres vegades per fugir de l'Alcover-Moll deixa de banda dades importants; així, s.v. *penya*, prescindeix de *pinacle* (per al qual el DCVB dóna documentació des de 1366 i Coromines només forneix dos exemples de *pinàcul* del 1392, i *pinyacle* l'indica sense cap referència mentre que l'altre diccionari el documenta bé).

Més greus són els moltíssims insults i atzagaiades gratuïts adreçats a altres investigadors, sobretot als benemèrits autors del DCVB Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll i al del FEW, Walther von Wartburg, però no sols a aquests (cf. s.v. *raça*: Contini és *feixistoide* i Wartburg *racista*). És ben conegut com va titllar de nazi un lingüista que havia estat presoner al camp de concentració de Buchenwald (s.v. *planta*). I les desqualificacions a grans literats com Josep M. de Sagarra (s.v. *sexè*), V. J. Foix (el poeta de *Sol, i de dol*; s.v. *aigua*, 1, 96a i nota 32) o bé a Mn. Josep Collell¹⁷ són escandaloses. Tot sovint també silència el treball de qui no té l'honor d'agradar-li. D'això, en sé alguna cosa.

És gran la quantitat d'explicacions, incisos i anècdotes completament estranys a la filologia i a l'etimologia que es troben en l'obra (cf. *aixeta*, *viola*, 9, 295b; *voldre*, 9, 369b). Són sovint innocents, però desplaçats. ¿A quin filòleg europeu poden interessar, cito, «aquells *xetons* que anàvem a degustar en el Mas de damunt Sant Pere de Ribes amb Fabra, Casacuberta i Pau Vila» quan s'està tractant el mot *aixeta* (I, p. 112b.41–42)? I què fa que l'autor es comprés a Saragossa unes xiruques el 1965 i el 1966 (s.v. *xiruca*)? O que mengés sopa de farigola cada nit (s.v. *farigola*)? Sovint el significat el porta a parlar del significat, i aquí s'esplaia amb lirismes o amb insults i comentaris que res no tenen a veure amb la filologia i la lingüística: vegeu, entre mil, s.v. *dissident* (VII, p. 894b.48–58). Darrerament alguns han lloat aquests esplais més o menys poètics, tot semblant-los que la veritat etimològica no compta massa al costat de les evocacions i les gemmes que s'amaguen entre els mots del diccionari. És evident que si volen poesia, fóra millor un llibret de versos i no pas un diccionari etimològic.

17 «...escriptors i filòlegs delinqüents o frívols de la mena del poetastre Collell, l'integrista de les perdurables noces de platí, calumniador *faux-frère* de l'heroic Mossèn Cinto», s.v. *pijar*.

També cal dir que molts articles, sobretot de mots cultes, són pura traducció dels del diccionari castellà (cf. per exemple *bauxita*); de vegades això es confessa (s.v. *bèrnia*) i d'altres s'amaga. L'autor ben sovint remet al diccionari castellà i dóna per enllestit un problema: «Havent-ne tractat en detall en el *DCEC* hi remetem» (s.v. *hopà*); «Veg. la discussió detinguda en *DCEC-DECH* amb la bibliografia que hi dono» (s.v. *buracà*); «Cito indicacions bibliogràfiques en el *DCEC/DECH*» (s.v. *bugonots*); «més detalls en *DCEC IJADA*» (s.v. *illada*); «Per a fonaments i discussió de l'etimologia, veg. *DCEC/DECH (JACERINO)*» (s.v. *Jaceran*). Consulteu encara el tractament de *arrimar, atracar [...] raspar, redom, tabaco-tabac, tirar, tabur-tafur, tiorba trabajar-treballar...*

Les referències internes són ben poc precises i amb manta errada; així, *hipèrbole* remet a *bòlid*, però no és aquí; *pégol* i *pegolera* remet en va a *pèsol* i ací se'n perd la pista; *cardíac* envia a *cor* i aquí no hi és; *xalefa* envia a *xerec* i aquest s'esfuma.

8 L'aspecte bibliogràfic

Les indicacions bibliogràfiques (I, pp. XV–XLIII) són veritablement anàrquiques, cosa que fa difícil la consulta i la comprovació de les dades del diccionari. I no solament són anàrquiques les referències, les quals farien caure d'esquena un bibliotecari o un bibliòfil, sinó que ben sovint el text aduït en els articles no consta en la llista bibliogràfica.¹⁸ O bé ¿quin lector corrent traurà profit d'entrades com «Gerard de Cremona, glossari publicat en *Isi*»? La majoria de les edicions esmentades són velles i no s'han tingut en compte les més modernes i més autoritzades (cf. Ferrer, Sant Vicent només II volums; els *Furs de València* no els cita gairebé mai; Febrer, A. ed. de 1878 [és la traducció de la *Divina Comèdia*, ed. Vidal i Valenciano, sense esmentar l'editor]; *Ctgs de Sta. M.*, ed. del Marquès de Valmar [desconeix l'edició de Walter Mettmann]; al Sr. J. M. Madurell i Marimon se li encoloma una *Gedichte der Troubadours* en 4 volums... que, com hom sap, pertany a K. A. F. Mahn). Tampoc no s'hi troba una abreviatura *An Sa. Tarrac.* apareguda s.v. *seure* (p. 897). I què direm de la manera de citar com Bast-Bass el *Glossarium Medie Latinitatis Cataloniae*? Envia, per exemple, s.v. Moll, a

18 Un exemple entre centenars de casos semblants: s.v. *badia* tenim un esment de Pereda, *Sotileza*, pp. 257, 303 (*DECat*, I, p. 538a.38–39). No sabem de quina edició es tracta, puix que aquest llibre no és citat a la bibliografia. El mateix direm de l'esment de *Cañal y barro* de V. Blasco Ibáñez, p. 72, però ¿de quina edició es tracta? (s.v. *busca*, ib., II, p. 354b.48), etc.

una ressenya de la *Gramàtica Històrica Catalana* d'aquest autor: « veg. la meua anàlisi publ. a *EstRAramon*, B. 1955» [és a dir, *Estudis Romànics*] i aquí no hi és, etc.

Algú hauria de refer aquesta llista bibliogràfica i completar-la amb els esments que no hi són presents.

9 Les datacions

Les datacions del *DECat* són també d'allò més arbitrari. Per exemple, pel que fa al *Llibre del Consolat de Mar*, que pretesament hi és datat del segle XIII, Coromines usa una edició basada en texts del segle XVI, i és sabut que el manuscrit més antic del *Consolat* és del 1385; o bé el *Liber elegantiarum de Joan Esteve* quasi sempre datat de 1471 (e. gr., s.v. *blanc*, però s.v. *sicari*. 1472), quan va aparèixer a Venècia el 1489 i duu una dedicatòria datada el 1472 (no sabem si aquesta és exacta). El mateix direm del *Blanquerna* i de l'adaptació de Bonllavi..., etc.

10 Llista d'“etyma”

Un requisit que trobem a faltar en aquest diccionari és una llista dels termes llatins, àrabs o germànics que han perdurat en català, car interessa saber quins “etyma” són privatius d'aquesta llengua i quins comparteix (o no comparteix) amb altres parlars romànics. El magnífic índex de mots exclusivament catalans que clou l'obra (volum X) no és suficient en aquest sentit. Hom voldria saber, per exemple i d'un cop d'ull, si BACULUM o BLANDUS o bé FRUMENTUM, INDAGARE o LACERARE han deixat descendència patrimonial en català, i aquesta ajuda hi manca. Almenys hauria calgut un índex català–llatí de conceptes, a la manera que Meyer-Lübke va fer amb el seu REW, on un magnífic repertori “Deutsch–Romanisch” permet de saber quins termes de la llengua mare han passat al romanç. Així, sota *Ruß* (sutja), per exemple, veiem que viuen en les llengües neollatines descendents de CALIGO, FULIGO, MASCARARE, STILLICIDIUM, SUDIA, TTIO, VERONIX. El mateix s'hauria pogut fer amb el diccionari català amb els representants d'aquest i d'altres conceptes.

11 Conclusió

Hem procurat ser objectius, però constatem i lamentem que, en aquest cor de lloances que a casa nostra desperta l'obra de Coromines, hem estat potser una mica durs en els nostres judicis. Però és una aparença falsa. Aquesta obra ens mereix el major respecte per la doctrinal aportació lingüística i pel treball ingent que Joan Coromines va dur a terme de manera incansable.

Comptat i debatut, deixant de banda rampells i crítiques desfermades, és molt útil de tenir, sobre qualsevol mot, reunides força dades filològiques (tretes en llur major part d'obres com el "*Diccionari Aguiló*", el *DCVB*, el *DBalari* i l'*Inventari* d'Alart), així com la doctrina d'altres lingüistes i aportacions múltiples del mateix autor, tot això passat pel prisma i la crítica severa de Coromines, amb la seva gran capacitat per relacionar fets lingüístics allunyats entre si. L'autor posseïa una extraordinària formació de lingüista, molt més que no pas de filòleg.

Quan la descortesia és atenuada, la lectura dels articles del *DECat* (gairé sempre escrits en un estil llampant i admirable) esdevé ben fructífera, engrescadora i encoratjadora. Entre els molts articles que ens han agradat i convençut (alguns agraden i no convencen) esmentarem el cas d'*aixecar* en el sentit d'«alçar, llevar», explicat bellament a partir de *SICCUS* (llat. *EX-SICARE*), bé que la documentació antiga no és massa completa i que deixi de banda la de València a l'edat mitjana i algun fet de l'Aragó antic.¹⁹ Tanmateix, l'argumentació està ben conduïda i els passos semàntics resten aclarits: de 'secar', passem a 'secar un corrent d'aigua, una font', 'alçar el llit d'un riu o canal obtruït amb preses', 'elevant el nivell d'un terreny' i finalment el significat actual de 'llevar, alçar'. Uns altres mots tractats de manera encertada són, per exemple, *minyó* o *rònc* amb abundosa documentació, completíssima anàlisi semàntica, a més del fet de relacionar dades de diversos idiomes o d'estudiar resultats d'un mateix ètimon dins diversos territoris.

No penséssim que en matèria d'etimologia i d'història lèxica està tot fet. Resta molt per estudiar. Però l'exemple de laboriositat i d'entusiasme per la llengua que ens donà Joan Coromines és un esperó, i convindria, en la mesura que cadascú pugui, imitar-lo.

Les crítiques que hem cregut haver de fer ací no lleven mèrits a una obra que s'ha col·locat entre les davanteres dels estudis etimològics de tot

19 Vegeu el meu llibret *Les 'Regles d'esquinar vocables'. Autoria i entorn lingüístic*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001, pp. 25–28.

arreu. No cal, però, prendre tot els que s'hi escriu com una veritat absoluta, i és el que hi ha tendència a fer a Catalunya, a desgrat del que el mateix Coromines hauria desitjat.

Com he dit sovint referint-me al *DCVB* d'Alcover i Moll, no sabria prescindir d'aquesta obra que m'ha ensenyat molt. Ara em plau aplicar-ho així mateix al *DECat*, diccionari que consulto diverses vegades cada dia i sempre amb profit (positiu o negatiu). El que compta és el grandíols llegat de Joan Coromines, llegat transcendental per al coneixement de la nostra llengua. Això és el que li hem d'agrair.